

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
Történelemtudományi Doktori Iskola

Tézisfüzet

ANGYAL BÉLA
„A GÚTAI NEMZET”
GÚTA MEZŐVÁROS TÁRSADALMA, 1768–1870
című PhD érkezéséhez

Témavezető
Dr. Simon András

Szeged, 2022

Tartalom

Bevezető	4
A kutatás témája és célja	4
Források és anyaggyűjtés	7
Alkalmazott módszerek	8
Gúta mezőváros társadalmának bemutatása	9
Eredmények, tézisek	12
Az értekezés témájában született publikációk	20
Egyéb publikációk	21

Bevezető

Gútához, a szülővárosomhoz kapcsolódó több évtizedes monografikus kutatás eredménye ez a munka, amelynek a kezdetei még a múlt század nyolcvanas éveinek elejére nyúlnak vissza. Ekkor, mint „önkéntes néprajzi gyűjtő” a szabadidőmben végeztem a kutatást, küldtem be pályamunkákat a Néprajzi Múzeum pályázataira és kapcsolódtam be többek között egy a szlovákiai magyar múzeumi dolgozók által szervezett kisalföldi néprajzi kutatásba. Gútával kapcsolatos, rendszeres és a teljességre törekedő levéltári kutatást 2010 után kezdtem el, az elmúlt bő egy évtized alatt több ezer oldalnyi levéltári dokumentumot fotóztam le, fénymásoltattam és rendszereztem. Megkezdtem néhány részterület, téma földolgozását és publikálását is. Időközben néprajz szakon megszereztem a mesterdiplomámat, és így rendszerezett tudásra tettem szert a társadalomtudományok területén. Szakdolgozatomat *Gúta mezőváros népe a 18. század utolsó harmadában* címmel írtam és védtem meg 2018-ban. Az SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkor programja néprajzi ösvényének doktoranduszaként írt jelen disszertációm ennek a munkámnak az időkereteit növeli a többszörösére, újabb részterületek kerülnek benne földolgozásra és jelentősen megnövekedett a forrásbázis is, amelyre támaszkodtam.

A kutatás témája és célja

A disszertációm témaválasztásában elsősorban az motivált, hogy választ kapjak arra a kérdésre, miből fakadnak Gúta társadalmi fejlődésének 19-20. századi sajátosságai, a politikai életében tapasztalt, környezetétől elütő jegyei. Az egyik legszembetűnőbb jelenség, hogy Gúta lakosságát a 19. század elejétől, mint örök lázadókat; a 20. század első felében pedig, mint a baloldali kommunista eszmék híveit láttatják az eddig megjelent munkák. A választ a település 18-19. századi fejlődésében, gazdasági, társadalmi folyamataiban kell keresni, melyek megismeréséhez szükséges a tárgyidőszak Gútára vonatkozó levéltári forrásainak teljességre törekvő föltárása és elemzése.

Munkám időhatárainak kijelölésében elsősorban a forrásadottságok voltak a meghatározók. A Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezés során 1768-ban keletkezett széleskörű összeírások sorozata adja a kiindulópontot, majd a felvilágosult

abszolutizmus időszakában termelt egyenletes színvonalú iratanyagot kutattam, amely az évszázad végétől egyre inkább magyar nyelvűre változik. Ezek a források folyamatosan betekintési lehetőséget nyújtanak a társadalmi és gazdasági változásokba. A 19. század első feléből már bőséges magyar nyelvű levéltári források, köztük újabbak is, mint a mezővárosi tanácsi jegyzőkönyvek, úrbéri periratok állnak rendelkezésre, amelyekhez viszonyítva töredékes levéltári anyag társul az abszolutizmus időszakából. A végső időhatárként az 1870-es évet választottam, mivel az előző év végi eszmei időponttal végrehajtott első hivatalos magyar népszámlálás Gútára vonatkozó felvételi adatlapjai teljes egészében fennmaradtak, értékes metszetét nyújtva a kapitalista fejlődés korába lépő társadalmának.

Az így kiválasztott, bemutatásra kerülő bő száz év több olyan korszakhatáron ível át, amelyeket a magyar történelemtudomány, a társadalomtörténeti és gazdaságtörténeti szempontú feldolgozások során periódushatárként fogadtak el. A 16. század közepétől az 1848-ig terjedő időszakot a kései feudalizmus korának, majd az 1849-cel kezdődő időszakot a kapitalizmus korának nevezi a szakirodalom. Az 1825-től az 1848-as forradalomig tartó periódust reformkorként tartja számon a magyar történetírás. Ez utóbbi időszakot a nemzeti kultúra kibontakozása, a magyar nyelv hivatalossá tétele teszi a magyar nemzet számára kiemelkedővé. Politikai szempontból a polgári átalakulás kezdeteit jelző programok, törvények elfogadásáért folytatott országgyűlési küzdelmek jellemzik, majd az 1848 áprilisában elfogadott törvények, többek között a jobbágyfelszabadítás törvénybe iktatása, zárják le a feudalizmus korszakát Magyarországon. Az 1849-ben levert szabadságharc után következő önkényuralom korára a magyar nemzeti törekvések elnyomása és a közigazgatás újabb németesítésére tett kísérletek a jellemzőek. Ugyanakkor ezekben az években indul el valójában a feudális rendszer lebontása, a császári pátensek nyomán a jobbágyfelszabadítás gyakorlati végrehajtása, az úrbérrendezés fájdalmas, hosszan tartó folyamata. Ekkor kerül sor az új adórendszer, a közteherviselés, valamint az iparszabadság törvénybe iktatására. Az önkényuralom időszakát a dualizmus korszakának kezdetét jelentő kiegyezés zárja le 1867-ben, amelyet az ipari forradalom kibontakozása és a gyors városiasodás fél évszázada követ az első világháborúig.

A gazdaságtörténeti nézőpont, a konjunktúrák és válságok ciklusaiként írja le és osztja periódusokra az általam kimetszett bő száz esztendő. Az iparosodás előtti európai társadalmakat visszavisszatérően sújtották a rossz termésű évek, az alacsony termelékenység és a rossz közlekedés miatt föllépő ellátási zavarok. Többször éhínség tört ki, gyakran járványok is tizedelték a népességet. A 18. században bekövetkezett agrármodernizáció, majd a 19. században a közlekedés fejlődése nyomán fokozatosan ritkultak ezek a „rég típusú válságok”. A 18. század második felében Magyarországon is éreztette hatását a konjunktúra, a mezőgazdasági termények, elsősorban a gabonafélék iránti egyre növekvő kereslet. Növekedett az árutermelő nagybirtokok száma és jelentősége, ugyanakkor csökkent a külterjes állattartásé. A konjunktúrában a földesúri nagybirtokok és a parasztgazdaságok egyaránt részt vettek. Az állam már 1767-ben védelmébe vette az állami adót biztosító jobbágyságot, a parasztságot a földesurakkal szemben. A 18. század végén még az élő állat, a rossz útviszonyok miatt elsősorban a lábont hajtott szarvasmarha volt a fő exportcikk; a 19. század elejétől a gyapjú és a gabona kivitele vette át a vezető szerepet. A francia háborúk idején főleg a hadseregek szükségletei serkentették a gabonatermelés bővülését. A napóleoni konjunktúrát a pénzromlás és a rossz termésű évek (1815–1817) kísérték, amelyek nyomában országos ínség lépett föl. A válságos években az előző korszakhoz képest lassult a népesség növekedése. A gabona árának emelkedése 1827-től indult el és kisebb visszaesésekkel kitartott a vizsgált időszak végéig. A népesség növekedését az 1831-ben fölbukkant kolera, az 1846-os újabb katasztrófálisan rossz termésű év, majd 1849-ben ismét kolerajárvány akasztotta meg.

A néprajztudomány a vizsgált időszyakkal kapcsolatban kiemeli, hogy a népi kultúra, amelynek kutatása a 18. század végén indult el, a reformkorban hozzájárult a nemzeti kultúra megújításához, a modern magyar nemzet kialakulásához. A magyar népi kultúra részletes története máig megíratlan, azonban történt kísérlet az időben és térben történő szakaszokra osztására. Hofer Tamás elsősorban a népművészetre, zenére összpontosítva állapít meg három szakaszt: a 18. századra jellemző régi jobbágyparaszti; a 19. század elejétől az árutermelés, a fokozatos anyagi gyarapodás, az átalakuló paraszti életforma nyomán kibontakozó új virágzó, paraszti; valamint az ezt a 19. század végétől fölváltó, a paraszti

életforma antagonisztikussá válását jelző, kiábrándult, semleges polgári típus.

Kósa László a 19. század legfontosabb kérdésének a paraszti polgárosulást tartja. A parasztság változásának gyökerei a 18. század utolsó harmadáig nyúlnak vissza, Mária Terézia úrbéri rendeletei és II. József jobbágyokat védő rendelkezései alapozták meg a jobbágyok egyenjogúsítását, a nemzetbe emelését. A felszabadult parasztság a reformkori törvényi előzmények és a jobbágyfelszabadítás után csak lassan vetette le a jobbágyi viselkedési és szemléleti formát és alkalmazkodott a kialakuló kapitalista társadalom kereteihez.

A történeti demográfiai kutatások szempontjából a tárgyalt időszak egyetlen szakaszt jelent. A különböző levéltári források demográfiai szempontú vizsgálata, egybevetése, elemzése Magyarországon, a szükséges források hiánya miatt, a 17. század végével, a török kiűzése utáni időszak kutatásával kezdődik. Az 1770-es évektől jelennek meg olyan újabb forrástípusok, amelyek a történeti népesség átfogó elemzésére alkalmasak. A magyarországi népesség fejlődése és a történeti demográfiai kutatás első szakaszának végső időhatárát Faragó Tamás az 1870-es évekre teszi, mely évtized a hagyományos népesedési rendszer bomlásának felgyorsulása, és a demográfiai átmenet kezdete.

Források és anyaggyűjtés

Munkám elsődleges forrásbázisát a tárgyidőszak gútai társadalmára vonatkozó levéltári források teljességre törekvő föltárása és elemzése adta. A legfontosabb fölhasznált levéltári források voltak az egykori földesúr, az esztergomi érsekség levéltárának fondjai. Az Esztergomi Prímási Levéltár két nagy egységre tagolódik, egyházi (Archivum ecclesiasticum) és világi (Archivum saeculare) levéltárra. Az utóbbiból különösen a Jogügyigazgatási és gazdasági levéltár (Archivum juridico-oeconomicum et directoriale) anyagai szolgáltak forrásként munkámhoz. Az itt őrzött adóösszeírások, urbáriumok, uradalomigazgatási iratok és peres iratok nélkülözhetetlen forrásai voltak a disszertációnak. További gyakran idézett levéltári források a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumának Nyitrai Állami Levéltárában található. A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumának Nyitrai Állami Levéltára (Ministerstvo

vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Nitre) állagai közül témám szempontjából az Egyházi anyakönyvek gyűjteménye (Zbierka cirkevných matrík) és Komárom vármegye (Komárňanská župa I) fennmaradt iratanyaga a legfontosabbak. Ez utóbbi fondban található az 1869-es népszámlálás Gútára vonatkozó teljes anyaga. Ezeket egészítik ki a gútai hivatalok, a plébánia és a városi hivatal, irattáraiban fellelt dokumentumok. Gútai Plébánia Hivatal Irattárában többek között egy 1853-ból származó, a helyi plébános által készített, népösszeírás volt fontos forrása munkámnak. A Gútai Városi Hivatal Irattárában található állományokból elsősorban a 19. század első feléből származó tanácsi jegyzőkönyveket kell megemlíteni.

Alkalmazott módszerek

A dolgozatom megírása során az egyik legnehezebb kérdés a hatalmas mennyiségű, vegyes eredetű forrásanyag, és a vizsgálandó összetett, száz évet átfogó, tagolt történelmi időszak földolgozása, a téma megközelítésének a léptéke, az elemzés módszerének megválasztása volt. A módszerek, a szemlélet kiválasztásában Benda Gyula munkáinak megismerése volt a segítségemre. A szerző elsősorban a francia Annales iskola által alkalmazott fogalmi és módszertani apparátust meghonosítva, multiszkópikus szemléletet alkalmazva készítette el a disszertációját Keszthely társadalmáról. Munkám során több, egymáshoz szervesen és szorosan kapcsolódó, de önállóan is teljesnek tekinthető területet dolgoztam föl. Egyaránt fölhasználtam a kvantitatív és a kvalitatív forrásokat és ezeket makrotörténelmi és mikrotörténelmi megközelítésben is igyekeztem megszólaltatni. A kvantitatív módszert alkalmazom például a történelmi demográfiai adatok földolgozásánál, így a szakirodalomban elfogadott Peter Laslett-féle tipológia szerint is számszerűsítettem a háztartásokról rendelkezésre álló adatokat, hogy összevethetők legyenek más időszakból és régióból származó adatokkal. A kvalitatív forráskezelésre példa a jobbágyvagyon és örökösödés, vagy a mezőváros önkormányzatát bemutató fejezet. Makrotörténelmi megközelítés, pl. az egész gútai népességre vonatkozó történelmi demográfiai számítások, átlagok, összehasonlítások eredményeinek a bemutatása. Mellettük megjelenik a mikrotörténelem is, amikor a makromegközelítések esetében is használt források; adóösszeírások, urbáriumok, népszámlálások és

anyakönyvek; segítségével, azok adatainak összevetésével az egyéni életutak, családtörténetek bemutatását kíséreltem meg. A jelenségeket a mintavételek helyett a teljes idősorok figyelembevételével elemeztem.

Munkám alapvetően történeti néprajzi munka, történeti antropológiai földolgozás, amelyben jelen van a mikrotörténeti látásmód. Ez a témafeldolgozás, historikus látásmód alkalmas a leginkább a korabeli paraszti élet, annak szereplői, tárgyi világuk, kapcsolatrendszerük, végső soron társadalmuk bemutatására. Maga a témaválasztás határozta meg elsősorban a módszereket és a látásmódot, amelyek eltérnek a történetírás korábban csak a mindenkori elit, az államok politikai életét megszabó események és intézmények leírására törekvő gyakorlatától.

Az élettörténetek rekonstruálását a korábbi évszázadokban keletkezett népszerűségi nyilvántartások adatai tették lehetővé, amelyek rögzítették az egy adott háztartást érintő összes demográfiai eseményt (születés, házasságkötés, halálozás, elvándorlás). A korábbi magyar családtörténeti kutatások az előkelő, nemes, vagy gazdag családok bemutatásával foglalkoztak, az alacsonyabb státuszú családok, rétegek életének, kapcsolatrendszerének megismertetésével alig találkoztak.

A népi kultúrával és társadalommal foglalkozó néprajzi kutatások terén korábban figyeltek föl az egyén szerepére, jelentőségére. Már az 1930-as évektől a néprajzkutatók számára magától értetődő volt, hogy a gyűjtött adataikat „adatközlőkhöz”, konkrét személyekhez kötik. A nyolcvanas évek végére az életpályák és élettörténetek kutatása egyre nagyobb teret nyert a magyar néprajzi kutatás egészében.

Gúta mezőváros társadalmának bemutatása

Gútáról máig nem készült egyetlen tudományos igényű, monografikus jellegű, átfogó helytörténeti munka sem. Az írott történetéről a ma élő egyoldalú kép, a 19. század második felében és a 20. század elején megjelent leíró-statisztikai és összefoglaló jellegű országos ismertető munkák nyomán alakult ki. Ezek mögött azonban többnyire nem volt tudományos feltáró kutatás, adataik gyakran nincsenek alátámasztva írott levéltári forrásokkal. A megalapozatlan adatok egy részét a későbbi összefoglaló, vagy helytörténeti munkák szerzői forráskritika nélkül átvették, és ma is gyakran fölbukkannak

magyar és szlovák kiadványokban egyaránt. Az Árpád-korból származó település történetének szisztematikus földterítése, megismerése is csupán az utóbbi időben kezdődött meg.

A hiányos és több ponton torz történeti kép kialakulásának az oka elsősorban, hogy alapkutatást, tudományos levéltári föltárást korábban csupán kis mértékben végeztek, egy-egy adatot, évszámot ragadtak ki a publikációkban. Ez alól a gyakorlat alól üdítő kivételt elsőként Takáts Sándor jelentett, aki bécsi levéltári kutatásai során szülőföldje, Komárom városa, és Komárom megye kutatására nagy gondot fordított. Tanulmányainak egy része a bécsi levéltárakban gyűjtött adatok alapján készült. Meg kell még említeni Edelenyi-Szabó Dénes Komárom megye lakosságára és a lakosság birtokviszonyaira vonatkozó adatgyűjtését és a megye nemzetiségi és felekezeti viszonyairól írt tanulmányát.

Gútán és tágabb környezetében nem folyt rendszeres, mélyreható néprajzi kutatás, népi kultúrája nagyrészt föltáratlan. Néprajzi kutatás a huszadik század elején indult meg a településen. Bátky Zsigmond a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya részére tárgyakat gyűjtött és egy értékes fotósorozat készített a településen. Fél Editnek 1942-ben végzett gyűjtéséről kell még megemlékezni, akinek azonban a kutatási eredményei csupán jelentős mennyiségű cédula formájában maradtak fenn. Nem került publikálásra a gazdag anyag, ellentétben a Gúta közelében fekvő Martoson végzett kutatásával, melyek nyomán értékes publikációk születtek.

A nyolcvanas évekből a gútai születésű, néprajzos végzettségű Nagy Magda (Fehérváryné) levéltári és terepgyűjtéseit, valamint publikációját kell megemlíteni. Az általa vezetett, a bevezetőben említett, nagyrészt szlovákiai magyar szakemberekből álló kutatócsoport tanulmánykötete Gúta hagyományos gazdálkodásáról a 20. század első felében, úttörő jellegű munka volt a szlovákiai magyar néprajz történetében. E sorok írójának összefoglaló munkája a Gúta környéki tanyarendszerről már az ezredforduló után jelent meg.

A település első írásos említése 750. évfordulója közeledtével a levéltári kutatásaim nyomán, elsősorban az addig feltáratlan gútai urbáriumokat, különböző céllal készült összeírásokat és egyházlátogatási jegyzőkönyveket, valamint néprajzi, gazdasági adatokat összegeztem, rendeztem kötetbe. A legfontosabb

okleveleket is összegyűjtöttem és magyar fordításban a többi föltárt dokumentum jelentős részével együtt bekerültek az évfordulóra készült forráskiadványba. A kötet elején rövid történeti áttekintést adtam az újonnan föltárt forrásokról és összefoglaltam Gúta történetét, igyekeztem a régi berögzült sematikus képet színesebbé és árnyaltabbá tenni, valamint fölhívni a figyelmet a korábbi munkákban előforduló téves adatokra.

A település 1848-ig a jobbágyfölszabadításig az esztergomi érsek mezővárosa volt. A város lakossága a vizsgált időszakban csaknem homogén magyar nemzetiségű, római katolikus vallású, ehhez járult a csekély számú cigány népesség. A zsidó vallásúak letelepedését hosszú ideig tiltották, csupán az 1840-es évek jogkiterjesztő törvényei nyomán telepedhettek le a városban. Rendi szempontból csaknem kizárólag a nem nemesekhez, a jobbágysághoz tartozók alkották a lakosságot. A nemesek aránya pár százalékot ért el csupán a városban, ezek egy része is bevándorolt értelmiségi, pap és iparos. A földesúri joghatóság alatt álló mezőváros jobbágy népessége a nagy kiterjedésű mocsaras határának ökológiai adottságait kihasználva elsősorban állattartásból, rétgazdálkodásból, halászatból, gyümölcstermesztésből tartotta fenn magát. Gabonatermesztést nagyrészt a környező pusztákon folytatott. A hagyományos ártéri gazdálkodás egyes elemei tovább éltek, annak ellenére, hogy a vizsgált időszakban már jelentős árvízmentesítési munkálatok folytak.

Az általam föltárt és kutatott levéltári források lehetőséget nyújtanak arra is, hogy a történeti demográfiai, gazdasági jelenségeken túl, betekintést nyerjünk a korabeli paraszti világba, az esztergomi érsekség mezővárosának mindennapi életébe, a gútai családok, parasztgazdaságok, háztartások világába.

Disszertációmban több, egymáshoz szervesen és szorosan kapcsolódó, de önállóan is teljesnek tekinthető területet dolgoztam föl. Ilyenek például a Gúta történeti térbeli elhelyezkedése, a település természet-, gazdaság- és közlekedés-földrajzi helyzete; történeti demográfiai jelenségek; a társadalmi tagoltság; a mezővárosi önkormányzat gazdasági irányító szerepe; vagy a paraszti háztartások és gazdaságok tárgyi világának, hagyatéki leltárainak bemutatása. A jelenségeket a mintavételek helyett a teljes idősorok fegyelembevételével elemeztem.

A makrovizsgálatok mellett azokkal egyenrangú mikrovizsgálatokat is végeztem. Családrekonstrukciós elemzések, – többek között a saját családom genealógiai kutatása – egyéni életutak bemutatása jelentős helyet foglalnak el munkámban és hozzájárultak a lokális társadalmi jelenségek, összefüggések jobb megértéséhez.

Eredmények, tézisek

1. Gúta népességének néprajzi csoportba sorolása.

A magyar néprajztudomány Gúta népességét a táji tagolódás szempontjából a közigazgatási földrajzi tájegységek alapján sorolja be a kislalföldi, Komárom megyei, vagy csallóközi kategóriákba. A népi kulturális jegyek alapján, a török korban a hódoltság peremvidékét alkotó területen lejátszódott hadi események, migrációs mozgások miatt, a Kisalföld összetett, töredezett néprajzi, nyelvjárási képébe illeszkedik. Rokon vonásokat leginkább a Vág mente néhány településével, valamint a Vág és a Garam közötti falvakkal mutat, ahonnan lakosságának egy része származott. Nagy kiterjedésű határával és többezres lélekszámú településmagjával szembetűnően különbözik a csallóközi Fótáj aprófalvas településhálózatától. Az újabban végzett számítógépes klaszteranalízis, amely a Magyar Néprajzi Atlasz adataira támaszkodik, kulturális különbségeket is kimutató két szomszédos terület népessége között. Az analízis szerint Gúta és vidéke a mátyusföldi településekkel rokon jegyekkel rendelkezik. Fél Edit és a saját kutatásaim alapján is kimutatható kulturális rokonság a Vág mentén fekvő településekkel, elsősorban Negyeddel és Szimővel. A 16. századtól a birtokában lévő mezővárosi kiváltságos jogállásából következően erős „mi” tudattal rendelkező közösség alakult ki a településen, önmagát „gútai nemzetként” a környezetétől elhatároló népességgel. A különállását, belső kohézióját csak fokozta a földesúrral, az esztergomi érsekséggel szemben a kiváltságok megtartásáért és a környékbeli puszták megszerzéséért folytatott évszázados küzdelem.

2. Források, forráselemzés, forráskritika.

Munkám során törekedtem minél gazdagabb forrásbázisra támaszkodni. A különböző provenienciájú és kategóriájú iratanyagok föltárásánál a teljességre törekedtem. Az adatsorok egész vizsgált időszakra vonatkozó elemzésével és a különböző források összevetésével Gúta társadalmának sokoldalú bemutatása volt a

célom. A forráscentrikusság együtt kellett, hogy járjon a források keletkezéstörténetének, adatfelvételének analitikus elemzésén alapuló forráskritikával, valamint a szakirodalom széles körű és alapos ismeretével. Az egyes adatok, vagy időmetszetek kiemelése, az egyetlen elemzési módszer helyett a több szempontú, a különböző szintű megközelítésre törekedtem. A vizsgálatok nyomán kiderült az egy forrásból származó egyféle elemzési módszerrel levont következtések mennyire esetlegesek, gyakran félrevezetőek. A föllelhető források összességének rendezése és sokoldalú elemzése sokkal megbízhatóbb eredményre vezet. Az egyes kvantitatív források megbízhatatlannak és keletkezésük körülményei okán pontatlanoknak bizonyultak, pl. az 1828. évi országos adóösszeírás, vagy az egyházi sematizmusok népességi adatai. Ugyanakkor az érsekség birtokairól széküresedés alkalmával készült kamarai összeírások sokkal részletesebbek és pontosabbak. A vagyonleltárak esetében azok keletkezéstörténete, az adatfelvétel időpontja nagyban befolyásolta a hiányosságait és pontosságukat. Például egy vagyonárverezésre készült jegyzék általában részletesebb, pontosabb, mint egy elhalt jobbágy hagyatékáról készült leltár.

3. A népesség történeti demográfiai elemzése.

A népesség demográfiai mutatói a vizsgált időszakban alig változtak. A népességszám emelkedésében mutatkozó kilengések, ingadozások a főbb trendeket nem befolyásolták. A születésszabályozás ismeretlen volt a mezőváros társadalmában, a lakosság létszámának növekedését csupán a visszatérő járványok és éhínségek zavarták. A természetes szaporodásban nagyobb törést csak az 1831-es és 1849-es kolerajárványok okoztak. A lakosságra jellemző volt a kelet-európai háztartás-keletkezési modell, a korai házasság és a szinte kötelező házasságban élés szokása. Ez az özegek gyakori újraházasságát eredményezte. Az anyakönyvek elemzése azt mutatja, hogy Gúta nem tekinthető szigorúan endogám településnek, a vizsgált bő száz év alatt a mindkét nembeli házasságok közül minden tizenegyedik nem gútai volt. A 10 év alatti gyermekek körében észlelt 50 százalékos meghaladó elhalálási arányt ellensúlyozni tudta a végig nagyon magas, 48 ezrelék körüli születési arányszám. Az alig változó születési arányszámból és a születések számából becsült népességszámok nagyon megbízhatóak. Pontosabbak más levéltári források alapján becsült, vagy a korabeli kiadványokban található adatoknál. A népesség korfájára a piramis

alakzat, a fiatal átlagéletkor volt a jellemző. A 0–19 évesek a felét, a 20–59 év közöttiek a 45 százalékát tették ki a lakosságnak. A vizsgált időszakban a lakosság száma az 1768-as adatok alapján becsült 3000 főről az 1869-es népszámláláskor kimutatott 5824-re emelkedett.

4. A vizsgált időszakban lezajlott pauperizáció folyamata.

A vizsgált időszakot a jobbágyfölszabadításig, a meglévő mezővárosi kiváltságok ellenére, az úrbéri viszonyok megmerevedése, a jobbágyság szigorúbb, kötöttebb rendszere jellemezte, amely korlátozta a paraszti fejlődést. A korábban a város által bérelt puszták fokozatosan a földesúr kezelésébe kerültek, területükön majorságok jöttek létre. A társadalom differenciálódása fölgyorsult, erőteljes zselléresedés folyamata zajlott le. Az 1768-ban végrehajtott úrbérrendezés során a telekátlag Gútán 0,40 volt ez az országos átlagnál kisebb, amely fél telek körül volt. A 283 adózó jobbágy családfő közül, mindössze 66 rendelkezett fél teleknél nagyobbval. A feudalizmus végén 1847-ben a gútai telekátlag mindössze 0,25 volt. A parasztság mezőgazdasági létalapjának szűkülésével párhuzamosan egy folyamatos népességnövekedés is zajlott, amely ugyancsak hozzájárult az elszegényedéshez. A parasztföldek szűkülése és a gyors népességnövekedés mellett a fiúági öröklési rend is hozzájárult a zselléresedéshez, a jobbágytelkek szétaprózódásához. A jobbágyfölszabadítás után a gútai adózók csupán annak a földnek váltak tulajdonosává, amelyet a jobbágyként műveltek. Az ezen felüli további területek nem kerültek fölosztásra, az érsekség birtokában maradtak, vagy mint közösség használták tovább az egykori jobbágyok.

5. A gútai társadalom tagolódása.

A helyi társadalmat nem a rendi, jogi osztályozás strukturálta, és foglalkozás szerint sem osztódott a mezőváros lakossága, mely elsősorban mezőgazdaságból élő nem nemes jogállású közösség volt. A szűk, armalista nemes réteg nem különült el élesen a város társadalmától. A nemesek házassági szokásai sem voltak szigorúan endogámok.

A helyi iparosok nem váltak el élesen a mezőgazdaságból élő paraszti népességtől, a jobbágyfölszabadítást megelőzően közülük sokan úrbéres földdel is rendelkeztek, vagy igyekeztek bérelni, zálogba venni azt. Az ipart egy részük csak kiegészítő foglalkozásként, vagy kontárként művelték. Egyeseknél előfordult,

hogy iparosként csak életük egy részében adóztak. Rendi szempontból és nemzetiségi hovatartozás szerint is az iparosok voltak a legvegyesebb társadalmi csoport. Megtalálhatók voltak közöttük a nemesek, jobbágyok és zsellérek egyaránt. Többen közülük külföldről származtak és idegen anyanyelvűek voltak.

A gútai társadalom egyre inkább vagyoni helyzete alapján bomlott csoportokra. A vagyonosabb gazdák és a szegényebbek között a határ az igavonó ökröt tartani képes módosabbak és a csupán lovat tartó töredéktelekesek, zsellérek között húzódott.

6. Jobbágyvagyon és örökösödés.

A jobbágyok nemzedékeit a birtoklás szempontjából az örökösödési szokások kötötték össze. Az öröklési szokásjog jelentős mértékben befolyásolta a háztartások összetételét, az egyéni paraszti életút alakulását, az egyén státuszát. A magyarság körében és Gútán is a 18–19. században a legelterjedtebb a fiúági örökösödés volt, amely esetében az ingatlanok a fiú örökösök között öröklődtek, a lányokat kifizették ingóságokkal vagy pénzzel. Az 1840-es reformországygyűlésen először hoztak törvényt a jobbágyok örökösödéséről, amely szerint az utódok nemétől függetlenül, a fiú és a leány az ingatlanból egyforma mértékben részesedett. Ezáltal a 19. század negyvenes éveitől a hagyományosan elterjedt fiúági örökléssel szemben a törvényes szabályozás az osztályos örökösödést kívánta általánossá tenni. Az egyenlő öröklés elve azonban a több évszázados fiúági öröklés jogszokásával szemben nehezen tudott érvényesülni. A paraszti közösségekben a fiúági öröklés elfogadott volt, és igazságosnak tartották. Az egyenlő öröklés elve törvénybe iktatása után is még évtizedekig gyakorlatban maradt.

A jobbágyvagyon hagyományos elemei, mint a beltelek és a külső telek mellett Gútán kiemelt szerepe volt a réteknek és a nádasoknak, valamint a gyümölcsöskerteknek. A rétek és nádasok döntő többsége közösségi vagy városi tulajdonban volt, amelyeket évente osztottak föl a lakosok között, és az ökológiai adottságok, valamint az állattartás jelentősége miatt nagy fontossággal bírtak. A gyümölcsöskertek nem tartoztak szorosan a jobbágytelekhez és azt a gazdák szabadon adhatták vehették egymás között. A gyümölcsöskert volt az egyetlen ingatlanvagyon, amelyből hagyományosan a leány utódok a fiú örökösökkel egyenlően részesedtek.

A gútai jobbágytelkek egy részének elengedhetetlen tartozéka volt a határban, a város belterületén kívül található állattellettető szállás. A jelentősebb állatállománnyal rendelkező gazdák által folytatott külterjes állattartás követelte meg az állatok teleltetését szolgáló szállások, aklok létrehozását.

A jobbágyvagyonnal kapcsolatban meg kell még említeni a zálog intézményét, amely kevésbé kutatott terület és a szakirodalomban is alig található róla említés, holott rendkívül fontos szerepet játszott a korabeli gazdálkodásban. A levéltári adatok alapján egyértelműen elmondható, hogy a 19. század első felében, ha a gútai jobbágy pénzzavarba, adóhátralékba került és szüksége volt készpénzre, akkor leggyakrabban a telkéhez tartozó földjeinek egy részét zálogba adta, így jutott hozzá a pénzhez. A források bőségesen szolgáltatnak adatokat az ilyen ügyletekről, ami azért meglepő, mivel több korabeli földesúri rendelet is tiltotta a jobbágyok földjeinek zálogba adását. Egy 1818-ból származó összeírás szerint a gútai külső telkekhez tartozó szántóföldek és rétek 20-25 százaléka zálogban volt. A kérdés további kutatást igényel, hiszen ezek az adatok részben átrajzolják az egyes gazdák vagyoni helyzetéről az adóösszeírásokból élénk táruuló képet. Előfordult, hogy az adólajstrom alapján önálló gazdának tűnő jobbágyoknak a földjei nagyrészt zálogban voltak. Találunk azonban ellenkező példát is, mikor a hivatalos összeírás földnélkülinek, vagy töredéktelkesnek tünteti föl a személyt, és ugyanakkor zálogban jelentős ingatlanokat bírt. A több fölnőtt férfi munkaerővel, igásállatokkal rendelkező gazdák vállaltak a sajátjuk mellett több földet művelni. A készpénzzel rendelkező iparos zálogos földbe fektethette a vagyonát és igyekezett telket szerezni magának, örökösének. A felszín alatt zajlott egy szűk csoport vagyonfölhalmozása; ennek egyik eszköze volt a zálogos földek szerzése, használata; amelyről a levéltári források keveset árulnak el.

7. A város önkormányzatának összetétele, működése.

Az érseki mezőváros önkormányzata, amely nemcsak az együttélés belső rendjét szabályozta, hanem jelentős gazdasági irányítószerepe volt, igazságszolgáltatási feladatokat is ellátott, valamint a megye által közvetített állami feladatokat is végezte. A földesúr az önkormányzatra úgy tekintett, mint az uradalom gazdálkodását, vezetését elősegítő szervezeti egységre. Ezért igyekezett a város vezetésének választását kézben tartani, a céljait

elősegítő személyeket pozíciókba juttatni. A város vezetésében a vagyonosabb gazdák jutottak elsősorban szerephez, családi, rokoni kapcsolatokkal átszőtt szűk réteg tartotta a kezében az irányítást. Ezek a körülmények gyakran lehetővé tették a despota szellem és a korrupció eluralkodását az önkormányzatban. Az uradalmi és megyei gazdasági ellenőrök is számos esetben rámutattak a gazdasági visszaélésekre és a pazarlásra a gazdálkodásban, a helyzet azonban évtizedeken keresztül nem javult, a felelősök sem anyagi, sem erkölcsi büntetést nem kaptak, általában a pozíciójukat is megőrizték. A város lakosságának szegényebb többsége szinte állandó harcban állt a város vezetőivel, folyamatosan panaszlevelek áradata indult a földesúr és a megye, majd a bécsi udvar felé, melyekben visszaélésekkel vádolták az előljárókat. Az érseki uradalom irányítói azonban többnyire az általuk pozícióba helyezett megvádolt személyek mellett foglaltak állást, eltussolták az ügyeket, vagy évekig, évtizedekig elhúzták az igazi felelősségre vonást. A zajongó többség néhány alkalommal, kihasználva a belpolitikai helyzetet, rövid időre átvette a város vezetését. A lázadás minden esetben vereséggel végződött és a régi rend, az előző városvezetés állt helyre. A kiegyezés után a polgári fejlődés útjára lépett országban, a közigazgatás átalakítása során, Gúta nem tudta megerősíteni önkormányzatát, a mezővárosi keret megszűnése után a nagyközség kategóriába sorolták, nem sikerült kivívnia a rendezett tanácsú városi státuszt.

8. Az elszegényedés folyamatára adott válaszok.

Gúta társadalma a kedvezőtlen, elszegényedés felé vezető folyamatokra többféle választ igyekezett adni. Egyik lehetséges válasz volt a háztartások szerkezetében bekövetkezett változás. A vizsgált időszakban megfigyelhető a háztartások bonyolultabbá válása, a többcsaládos háztartások magas aránya. Országos összehasonlításban a II. József császár idejében végrehajtott népszámláláskor a település a túlnyomórészt egyszerű családos háztartásszerkezetű kategóriába tartozott. A vizsgált időszak végén, 1869-ben a többcsaládos háztartások aránya országosan csupán 14 százalék volt, ezekben élt a népesség 22,8%-a. Gútán ugyanakkor ezek az arányok több mint a duplája voltak a magyarországi átlagnak, 30,77% és 45,92 százalék. A bonyolult háztartásszerkezet elsősorban a földdel rendelkező családokra volt jellemző, ezekben volt megfigyelhető a rokon családok együttgazdálkodása,

együttlakása. Ezzel igyekeztek a családtagok státuszát megőrizni, a zsellérsorba süllyedésüket vagy az elvándorlásukat megakadályozni. A házasságkötési stratégiák változatos formái is az elszegényedés ellen hatottak. A rokonházasságok, a levírátus, sororatus és a mostohatestvérek közötti házasságok jelentős száma is mind a birtokfölaprózódás elkerülését, a vagyon és a családi munkaerő egyben tartását szolgálta. A családi közösségeket összetartó erőkkel és kapcsolatokkal szemben ellenkező folyamatok indultak el a jobbágyfölszabadtítás után. A 19. század végére vált intenzívvé a külterületi lakott helyek szaporodása, az egykori állatteleltető szállások helyén, és a gyümölcsöskertekben létrejött tanyák igyekeztek létalapot nyújtani, a saját gazdaság létrehozásának lehetőségét megteremteni a túlnépesedett községből kiszoruló fiatal házaspárok számára.

A mezőváros lakosságának kollektíve adott válasza a kedvezőtlen folyamatokra az érsekséggel szemben a puszták birtoklásáért, a vélt és valós előjogokért folytatott per volt. A gyakran erőszakos cselekményekbe, nyílt lázadásokba, földfoglalásokba torkolló, földért folytatott elkeseredett harc a jobbágyság eltörlése után új erőre kapott. Ekkor már az volt a kérdés, hogy az úrbér eltörlése után milyen és mennyi földnek válnak a birtokosává az egyes jobbágycsaládok, mennyi legelőt, erdőt kapnak a megszerzett telkükhöz. A „gútai nemzet” azonban mind a jog útvesztőjében, mind a nyílt erőszak terén veszítésre volt ítélve. A puszták tulajdonjogát megőrizte az érsekség, a szabad halászat, kocsmatartás jogát sem tudta erőszakos foglalásokkal, vagy a régi szokásjogra hivatkozva kivívni. A vereség oka elsősorban az abszolutizmus korában meghozott, a jobbágyság évszázados bonyolult rendszerének lebontását szolgáló szűkkeblű jogszabályokban keresendő. Az érsekség is mereven ragaszkodott hozzá, hogy csak a legszűkebben értelmezett jobbágyföld kerüljön a parasztság kezére. A mezőváros társadalma is mélyen megosztott volt a kérdésben, ami talán első pillantásra meglepő egy homogén magyar, római katolikus paraszti közösségen belül. A város szűk vagyonosabb rétege, amely az önkormányzat vezetésében túlprezentált volt, nem vállalta a földesúrral szembeni harcot, vagyona elvesztésének kockázatát. A város lakosságának jelentős része a szabad parasztság, a kapitalizmus világába földnélküli zselléreként, napszámosként volt kénytelen belépni. Szülővárosom

lakosságáról az egykori földesúrral szemben mutatott rendkívül heves és kitaró ellenállása okán alakult ki a korabeli irodalomban és a közbeszédben az állandóan lázadó és pereskedő közösség képe. A földért folytatott küzdelem során magasfokú önszerveződési és politikai érdekérvényesítő formákat (petíciók, népgyűlések, küldöttségek, panaszlevelek, beadványok, stb.) alakított ki.

A jobbágyság felszabadítása meghozta a parasztság mozgási szabadságát, gazdasági önállóságra tett szert, a szabad piacgazdaságban azonban magára maradt. A társadalmi felszabadítást nem kísérték hathatós gazdasági reformok, elmaradt a széleskörű földreform. Viselnie kellett a kibontakozó kapitalista verseny keserű következményeit. Ebbe a szabad küzdelembe különösen a birtoktalan tömeg, a cselédség, zsellérség lépett hatalmas hátránnyal, akiknek növekvő tömege egyre fokozta a társadalmi feszültségeket. Gúta esetében, amelynek népénél a születésszabályozás csak a 20. század közepén jelent meg, a gyors szaporodás csak növelte a nyomorúságot. Ez a növekvő társadalmi feszültség alapozta meg a huszadik századi agrárproletár és kommunista mozgalmakat a településen.

9. Az oktatás szerepe a mezőváros életében.

Az önkormányzat irányította a helyi oktatás megszervezését is, amely csak elemi szinten volt jelen a városban. Az iskolának elsősorban a vallás- és erkölcsoktatás terén betöltött szerepét hangsúlyozták, nem járult hozzá a társadalmi mobilitáshoz. A gútai családok gyermekei a legtrikább esetben tudtak a tanulás révén kitörni a jobbágysorból. Két személynél tudtam kimutatni a vizsgált időszakban a papi rendbe emelkedést, amelyben az oktatásnak döntő szerepe volt.

10. Egyéni életutak bemutatása.

A munkámban ismertetett családtörténetek, életutak hozzájárulnak a vizsgált időszakban lezajlott társadalmi folyamatok jobb megismeréséhez. Kirajzolódik egy néhány családból álló szűk vagyosodó rétegnek a képe, amely folyamatosan, generációkon átívelően a kezében tartotta a város vezetését. Mellettük létezett egy többség, amely szinte vallásos fanatizmussal küzdött vélt és valós előjogaiért, és a földért, a lakosság létalapjáért. A családi életutaknál is megfigyelhető a pauperizáció folyamata, amely jellemezte Gúta társadalmát. A munkám mikrotörténelmi részei közelebb hozzák, jobban megismerhetővé teszik a 18. 19. században élt gútai embereket.

Az értekezés témájában született publikációk

ANGYAL Béla

- 1987 Nádvagás és a nád fölhasználása Gútán. In *Új Minden Gyűjtemény* 6. Pozsony. 105–118.
- 1988 A gútiak állattartása a XVIII–XIX. században. In *Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok* 13. Veszprém. 35–38.
- 1992a A vizsgált település. (Fehérvary Magdával közösen) In Fehérvary Magda (szerk.): *Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében*. Kiadta a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, Komárom. 13–30.
- 1992b Állattartás. In Fehérvary Magda (szerk.): *Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében*. Kiadta a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság, Komárom. 61–90.
- 1992c Skúmaná lokalita. (Fehérvary Magdával közösen) In Fehérvaryová, Magda (zost.): *Tradičné hospodárenie v Kolárove v prvej polovici 20. storočia*. Podunajské múzeum, Komárno. 11–26.
- 1992d Chov hospodárskych zvierat. In Fehérvaryová, Magda (zost.): *Tradičné hospodárenie v Kolárove v prvej polovici 20. storočia*. Podunajské múzeum, Komárno. 57–84.
- 1994a A lelédi állattartás. In Liszka József (szerk.): *Leléd hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében*. Kiadta a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság és a Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom – Dunaszerdahely. 67–81.
- 1994b A gúti artéri tanyák és az artéri gazdálkodás. *Ethnographia*. 37–60.
- 1997a *Gúta és környéke 1848–1849-ben*. NAP Kiadó, Dunaszerdahely.
- 1998 Alsóhatár. Egy falu kialakulása a Kisalföldön. *Néprajzi Látóhatár*. 3–4. szám. 50–71.
- 2002b Állattartás. In *Muzeológiai Füzetek – Muzeologické zošity*, 1. Lilium Aurum Könyvkiadó, Dunaszerdahely – Dunajská Streda. 25–31.

- 2005 **Állattartás** Farkasdon és Negyeden. In Danter Izabella (szerk.): *Hagyományos gazdálkodás a Kisalföld északi részén Farkasd, Negyed*. Kiadta a Galántai Honismereti Múzeum. Galánta. 75–87.
- 2006 Chov hospodárskych zvierat v obciach Neded a Vlčany. In Danterová, Izabela (red.): *Tradičné hospodárenie v Podunajskej nížine. Neded, Vlčany*. Vlastivedné múzeum v Galante. Galanta.
- 2012a **Aklok**, szállások Gútán és környékén a 18–19. században. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 1. szám 93–123
- 2012b *Kisalföldi tanyák. Gúta és vonzáskörzetének településnéprajza*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja – Komárom.
- 2018 *A 750 éves Gúta. A város története és néprajza az írott források tükrében*. Kiadta a Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- 2021 Kolerajárványok Gútán és környékén a XIX. század második negyedében. In Fejős Sándor – Kanyári József (szerk.): „*A nemzeti összetartozás jegyében*” *Tanulmányok a doktori és posztdoktori képzésben résztvevő, külföldi magyar egyetemi hallgatók online PhD-konferencia előadásaiból*. Szeged, 2021. 23–33.

Egyéb publikációk

ANGYAL Béla

- 1997b *Gúta 1945–1949*. Lilium Aurum Könyvkiadó. Dunaszerdahely.
- 2000a Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921 (I., II. rész). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 1. szám 3–28., 2. szám 67–84.
- 2000b A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio*. 133–178.

- 2001 A csehszlovákiai magyarság választói magatartása a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 1. szám 3–48.
- 2002a *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Lilium Aurum Könyvkiadó. Galánta – Dunaszerdahely.
- 2002b Elbeszélte történelem. Lelley János. „Apám bukásának az volt az oka, hogy nagyon reálisan látta a helyzetet.” *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2. szám 161–192.
- 2003 A magyarországi és a magyar politika vitája a Felvidéken. A Magyar Nemzeti Párt reálpolitikája az 1920-as évek közepén. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Budapest. 127–140.
- 2004 *Dokumentumok az Országos Keresztényszocialista Párt történetéhez 1919–1936*. Kiadta a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Lilium Aurum Könyvkiadó. Somorja – Dunaszerdahely.
- 2006 A csehszlovákiai magyar pártok viszonya a prágai kormányzatokhoz és a szlovák autonomista törekvésekhez. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Teleki László Alapítvány. Somorja. 321–324
- 2007 *Gúta 1945–1949*. Második, bővített kiadás. Lilium Aurum Könyvkiadó. Dunaszerdahely.
- 2010a „...engedjenek népem javára munkálkodni...” *Palkovich Viktor életútja (1850–1930)*. Kiadta a Palkovich Viktor Társulat. Gúta.
- 2010b Gúta a lakosságcsere éveiben, 1945-1949. In Szederjesi Cecília (szerk.): „Vonatok északnak és délnek”. *A második világháborút követő szlovák-magyar lakosságcsere története és következményei*. Kiadta a Nógrád Megyei Levéltár. Salgótarján. 158–175.

- 2015 *Az árvíz. Gúta, 1965–1966.* Kiadta a Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- 2016 *Povodeň. Kolárovo 1965–1966.* Lilium Aurum. Dunajská Streda.
- 2017 *Dokumentumok az Országos Magyar Kisgazda Földműves és Kisiparos Párt és a Magyar Nemzeti Párt történetéhez 1920–1936.* Kiadta a Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- 2018 Adatok a szlovákiai magyarok 1945 őszi történetéről a kényszermunkára hurcolásához. *Fórum Társadalomtudományi Szemle.* 4. szám 151–179.
- 2019 Adatok a szlovákiai magyarok csehországi deportálásának történetéhez, 1946–1949 (1. rész) *Fórum Társadalomtudományi Szemle.* 4. szám 123–164.
- 2020 Adatok a szlovákiai magyarok csehországi deportálásának történetéhez, 1946–1949 (2., 3. rész) *Fórum Társadalomtudományi Szemle.* 1. szám, 147–166., 2. szám 107–138.